

КУЧМА Ірина Леонідівна –
Open Access Programme
Manager for Electronic
Information for Libraries (EIFL),
Associate Editor DOAJ,
orcid.org/0000-0002-2064-3439

**НАЗАРОВЕЦЬ
Сергій Андрійович** –
кандидат наук із соціальних
комунікацій, директор наукової
бібліотеки Національного
університету «Києво-Могилянська
академія», Associate Editor DOAJ
orcid.org/0000-0002-5067-4498

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВКЛЮЧЕННЯ НАУКОВИХ ЖУРНАЛІВ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ ДО КАТАЛОГУ DOAJ

У статті розглянуто основні вимоги до наукових журналів для включення їх у міжнародний каталог журналів відкритого доступу Directory of Open Access Journals (DOAJ). Надано рекомендації редакціям українських наукових журналів щодо успішного проходження процедури перевірки на відповідність критеріям DOAJ.

Про DOAJ

Переваги електронного поширення наукової інформації зумовили швидке зростання популярності академічних інформаційних ресурсів та інструментів, а також розвиток нових ефективних економічних моделей функціонування наукових видань, зокрема рецензованих журналів відкритого доступу, зміст яких доступний безкоштовно всім інтернет-користувачам без жодних фінансових, технічних чи правових перешкод. На появу відкритих журналів одразу позитивно відреагували як самі науковці (тобто їх потенційні читачі, рецензенти та автори), так і академічні видавці¹, що породило невпинне збільшення кількості відкритих журналів і, у свою чергу, зумовило необхідність створення відповідних веб-ресурсів для зручності пошуку і систематизації рецензованих журналів відкритого доступу.

З метою систематизації відкритих журналів та подальшого просування ініціативи Open Access (відкритий доступ) у 2003 р. на базі бібліотеки Лундського університету за фінансової підтримки Open Society Institute (OSI) та Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition (SPARC) було створено міжнародний мультидисциплінарний каталог журналів відкритого доступу Directory of Open Access Journals (DOAJ),

¹ Шульга І.О. Електронні наукові журнали відкритого доступу в сучасній системі наукової комунікації. *Поліграфія і видавнича справа: наук.-техн. зб.* 2008. Вип. 1. С. 55–60.

що й досі залишається одним з найпопулярніших і найуспішніших серед подібних проєктів. Станом на травень 2016 р. DOAJ містив понад 8790 назв наукових журналів з 129 країн світу, а протягом 2015 р. сторінки каталогу відвідало більш як 2,5 млн інтернет-користувачів².

Українська наукова періодика також не стоїть осторонь світових тенденцій у науковій комунікації — існує декілька національних проєктів, дотичних до підтримки ініціативи відкритого доступу. Наприклад, згідно з українським законодавством, вітчизняні наукові фахові видання повинні відповідати ряду вимог, серед яких — безоплатне розміщення електронної копії наукового фахового видання на сайті Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України³. Попри передбачену можливість надавати доступ до повного тексту статей журналу з певною затримкою в часі, більшість редакцій її не використовує, і вміст журналу відразу стає доступним на сайті бібліотеки. Крім того, багато українських академічних видавців самостійно розміщують повні електронні версії своїх журналів, зокрема з використанням відкритого програмного забезпечення Open Journal Systems (OJS), яке розроблено спеціально для підтримки рецензованих наукових журналів. Проєкт «Наукова періодика України» видавничої служби УРАН пропонує єдину платформу видання журналів на основі OJS і наразі містить понад сотню журналів у публічному доступі.

Отже, в Україні є багато відкритих наукових журналів, які варто було б зареєструвати у DOAJ, що дозволило б їм значно збільшити свою читачку аудиторію і розширити географію авторів, рецензентів та членів редколегії.

² Olijhoek T., Mitchell D., Bjornshauge L. Criteria for open access and publishing. *ScienceOpen Research*. 2015. <http://dx.doi.org/10.14293/S2199-1006.1.SOR-EDU.AMHUHV.v1>.

³ Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України 17.10.2012 № 1111 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України». <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1850-12>.

Слід зазначити, що станом на травень 2016 р. в DOAJ було представлено 77 українських наукових журналів, які пройшли процедуру перереєстрації (*reapplication*)⁴.

Процедура перевірки журналу на відповідність критеріям DOAJ

У перші роки після запуску проєкту критерії включення видань у DOAJ були суто формальними, однак з часом, щоб не рекомендувати своїм читачам та потенційним авторам сумнівні журнали, упорядники DOAJ сформулювали нову анкету з 54 запитань, і вимоги щодо включення видань у каталог стали більш жорсткими, а усі журнали, включені раніше, повинні були пройти процедуру перереєстрації, яка завершилася у березні 2016 р.

Оновлені критерії DOAJ поділяються на 5 тематичних блоків:

1. Основна інформація про журнал.
2. Якість і прозорість редакційного процесу.
3. Відкритість журналу.
4. Ліцензування контенту.
5. Питання авторського права і дозволу.

Будь-який відкритий рецензований журнал може бути включений у DOAJ за умови його відповідності критеріям відбору, які встановлено згідно із загальними принципами якості наукових видань, схваленими Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA). DOAJ не залежить від державних чи приватних організацій, оскільки функціонує завдяки спонсорській підтримці та роботі волонтерів, що дозволяє редакторам уникнути будь-якого конфлікту інтересів і дотримуватися принципів об'єктивності та прозорості при оцінюванні заявок на включення журналу в DOAJ.

Для того щоб запропонувати журнал для включення в DOAJ, головний редактор журналу чи уповноважений ним представник має надіслати онлайн-заявку. Форму слід заповнювати англійською мовою, однак для зручності

⁴ Reapplications: are your journals ready? Are you ready? <https://doajournals.wordpress.com/category/reapplications/>.

користувачів цю форму перекладено різними мовами, зокрема й українською⁵.

Кожну заявку на включення журналу в DOAJ розглядають не менш як три особи — головний редактор (Managing Editor), редактор (Editor) та помічник редактора (Associate Editor). Останній виконує найбільшу частину роботи — перевіряє журнал на відповідність критеріям і надає рекомендації редакціям журналів щодо певних виправлень та уточнень. Після цього заявка надходить на розгляд редактору, який дає рекомендацію включити чи не включити конкретне видання до каталогу, а остаточне рішення ухвалює головний редактор.

Докладну інформацію та пояснення всіх критеріїв включення видань у DOAJ розміщено на сайті у відповідному розділі⁶. Далеко не всі рекомендації упорядників DOAJ є обов'язковими для виконання, однак є мінімальні вимоги, через недотримання яких журналу можуть відмовити у реєстрації.

Вимоги для включення в DOAJ

1. Повні тексти статей журналу мають бути відразу представлені у відкритому доступі на веб-сайті. Отже, рецензовані журнали, які використовують політику ембарго (повні тексти стають доступними тільки після кількох місяців затримки) чи гібридну модель відкритого доступу (відкритий доступ надається не до всіх статей журналу), не зможуть потрапити в DOAJ.

2. Кожна стаття журналу повинна мати унікальний URL для перегляду її повного тексту у форматах HTML або PDF.

3. Зміст наукового журналу має бути доступним постатейно — один URL для кожної статті.

4. Необхідно, щоб налаштування веб-сайту журналу дозволяли роботам пошукових систем індексувати контент журналу, в тому числі повні тексти статей.

⁵ DOAJ Translated Versions of the Application Form. <https://doaj.org/translated>.

⁶ Information for Publishers. <https://doaj.org/publishers>.

5. Усі інформаційні сторінки журналу (мета і завдання, редколегія, інструкція для авторів, відомості про процес рецензування, декларація про підтримку відкритого доступу тощо) мають бути доступними на веб-сайті журналу, а посилання на цю інформацію повинні бути чіткими та зрозумілими, розміщувати їх слід на домашній сторінці.

6. Жоден інший продукт чи послугу не можна розміщувати за тим самим URL, що і веб-сайт журналу. Якщо на сайті є реклама, то редакція зобов'язана переконатися, що рекламні оголошення не містять інформації, яка б могла зменшити довіру до журналу. Так, багато вітчизняних журналів радо розміщують на своїх веб-сторінках інформацію та відповідні рекламні банери про індексацію свого видання в тих чи інших базах даних, а деякі навіть обраховують якісь нібито наукометричні показники для журналу. Однак більшість таких баз не застосовують жодних критеріїв відбору журналів, і рекламування цих неякісних продуктів є недоречним для справжнього наукового видання.

Заповнення реєстраційної форми

Онлайн-заявка для включення журналу в DOAJ⁷ має вигляд реєстраційної форми, яка складається з 5 блоків.

Перший блок розпочинається з назви журналу (латиницею). Далі слід навести URL саме домашньої сторінки веб-сайту, а не якоїсь іншої, приміром, часто неправильно дають посилання на колекцію журналів чи розділ сайту установи.

Наступна опція — ISSN (International Standard Serial Number). Це унікальний номер, який використовують для ідентифікації друкованої (P-ISSN) і електронної (eISSN) версії журналу. Зазвичай редактор DOAJ автоматично видаляє близько 5—7% заявок через відсутність зареєстрованого ISSN, тому редакціям слід подбати як про його наявність, так і про правильність інформації, закріпленої за кон-

⁷ <https://doaj.org/application/new>.

кретним номером. Отримати ISSN можна безкоштовно — достатньо заповнити відповідну форму на сайті Міжнародного центру ISSN⁸.

Далі зазначається видавець журналу, видавнича платформа (наприклад, Drupal, OJS, WordPress, HighWire Press, EBSCO тощо), контактна особа та її координати.

Найбільшу кількість непорозумінь з боку видавців викликають питання, що стосуються плати за обробку/подання статей. Оскільки журнали відкритого доступу розповсюджуються безкоштовно, однією з бізнес-моделей видання журналів є отримання плати після того, як стаття пройшла рецензування і затверджена до друку, або навіть під час подання статей. Як правило, платять не автори, а організації, в яких вони працюють, чи наукові фонди. За даними DOAJ, лише 15% журналів (1354) беруть таку плату. Однак, щоб уникнути непорозумінь, інформацію про те, що такої плати немає, слід чітко прописати на сайті журналу. Видання, які беруть таку плату, мають чесно інформувати потенційних авторів про всі фінансові стягнення — ціни слід відкрито вказувати на сайті журналу. Аплікаційна форма містить поле, де потрібно вказати посилання на веб-сторінку журналу з такою інформацією.

Бажано, щоб журнал мав політику довгострокового архівування, використовуючи міжнародні сервіси або уклавши угоду з національною бібліотекою⁹. Інформацію про це також варто розмістити на веб-сайті журналу.

Крім того, DOAJ просить надати інформацію про використання цифрових ідентифікаторів статей (наприклад, DOI), зазначити, коли журнал почав публікуватися як журнал відкритого доступу, в якому форматі доступні його статті (PDF, HTML, ePUB, XML тощо), описати ключовими словами тематику журналу, обрати мови, якими публікуються статті.

⁸ Requesting an ISSN. Website ISSN International Centre. <http://www.issn.org/services/requesting-an-issn/>.

⁹ List of digital preservation initiatives. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_digital_preservation_initiatives.

Часто у редакції виникають непорозуміння щодо питання про передачу метаданих статей DOAJ. Це має робити редакція журналу за допомогою DOAJ API, або надіславши цю інформацію як XML-файл (подивитися, який вигляд має такий файл, можна за посиланням: <https://doaj.org/static/doaj/doajArticles.xsd>), або прописавши це вручну для кожної статті¹⁰.

Іноді у відповідь на питання, чи надає журнал статистику про кількість завантажень статей, редакції журналів вказують лічильник відвідувань сайту, але цього робити, звісно, не варто. Йдеться про доступ до сторінки зі статистикою завантажень файлів із сервера сайту.

У журналі обов'язково має бути головний редактор та редакційна колегія (винятки можливі для гуманітарних журналів та журналів про мистецтво, в яких рішення про публікацію можуть ухвалювати лише два редактори, а не редакційна колегія). Сайт має містити актуальну інформацію про те, де працюють члени редакції (недостатньо вказати лише їхні імена).

Другий блок реєстраційної форми стосується якості та прозорості редакційного процесу. Журнали відкритого доступу мають дотримуватися не менш жорстких вимог контролю якості статей, ніж журнали, редакції яких дотримуються традиційної моделі передплати. Тому відомості про тип і процес рецензування слід детально розписати на веб-сайті журналу (peer review, blind peer review чи double blind peer review). Якщо статті не рецензуються, такий журнал не може потрапити у DOAJ (за винятком згаданих вище гуманітарних журналів, де оцінка якості можлива лише кількома редакторами).

Журнал має містити інформацію про мету його видання і тематику, а також інструкції для авторів. Якщо журнал перевіряє подані статті на плагіат (що бажано), цю процедуру слід прописати на сайті. Також редакція повинна вказати, скільки часу в середньому минає від моменту подання статті до її публікації.

На сайті журналу обов'язково має бути декларація про підтримку відкритого доступу.

¹⁰ DOAJ API documentation. <https://doaj.org/api/v1/docs>.

Редактори DOAJ рекомендують, щоб її текст відповідав Будапештській ініціативі відкритого доступу (BOAI)¹¹. Прикладом такої Декларації може слугувати такий текст: «Перед Вами журнал відкритого доступу, і це означає, що весь його зміст вільно доступний безкоштовно для всіх користувачів Інтернету, які можуть його читати, завантажувати, копіювати, поширювати, роздруковувати, шукати та робити посилання на повні тексти статей чи використовувати їх з будь-якою іншою законною метою, не питаючи попереднього дозволу видавця або автора».

На думку редакторів DOAJ, оптимальним способом показати, як саме журнал дозволяє використовувати свій контент, є застосування відкритих ліцензій Creative Commons задля полегшення використання та створення похідних творів без порушення авторських прав¹².

Є шість типів ліцензій Creative Commons:

1. Із зазначенням авторства CC BY. Дозволяє іншим розповсюджувати ваші статті, редагувати їх, вносити зміни, брати за основу для своїх творів, навіть для використання з комерційною метою, за умови зазначення авторства. Це ліцензія з найширшим колом дозволеного, і її рекомендують для максимального розповсюдження і використання ліцензованих матеріалів.

2. Із зазначенням авторства (поширення на тих самих умовах) CC BY-SA. Дозволяє іншим редагувати ваші статті, вносити зміни в них, брати за основу для своїх творів, навіть для використання з комерційною метою, за умови зазначення авторства і розповсюдження похідних творів на таких самих умовах. Цю ліцензію часто порівнюють з вільними ліцензіями «копілефт» і ліцензіями відкритого коду. Всі нові твори, засновані на вашому, будуть розповсюджуватися за тією ж ліцензією, а отже, будь-які похідні твори будуть також доступні для комерційного використання. Цю ліцензію використовує Вікіпедія.

¹¹ The original BOAI declaration. Budapest Open. <http://www.budapestopenaccessinitiative.org>.

¹² Що таке Creative Commons. <http://www.creativecommons.org.ua/about-creative-commons>.

3. Із зазначенням авторства — без похідних CC BY-ND. Дозволяє розповсюдження, комерційне і некомерційне використання, поки твір передається цілим і в незмінному вигляді та із зазначенням авторства.

4. Із зазначенням авторства — некомерційна CC BY-NC. Дозволяє іншим редагувати ваші статті, вносити в них зміни, брати за основу для своїх творів лише з некомерційною метою.

5. Із зазначенням авторства — некомерційна (поширення на тих самих умовах) CC BY-NC-SA. Дозволяє іншим редагувати ваші статті, вносити в них зміни, брати за основу для своїх творів лише з некомерційною метою, за умови, що автори похідних творів вказують вас як автора оригіналу і ліцензують свої твори на тих самих умовах.

6. Із зазначенням авторства — некомерційна (без похідних) CC BY-NC-ND. Надає користувачам найменший обсяг прав, дозволяючи їм лише завантажувати статті й ділитися ними з іншими за умови зазначення авторства. Комерційне використання статей і будь-які зміни в них заборонені.

Кожна з цих ліцензій має короткий виклад і повний юридичний текст. Їх визнають суди багатьох країн, але в Україні поки що не було прецедентів на судовому рівні.

Редактори журналів можуть також скористатися спеціальним онлайн-конструктором, що допоможе обрати відповідну ліцензію. Для цього потрібно лише відповісти на два запитання: Чи дозволяєте ви розповсюдження похідних творів, основаних на вашій статті? Чи дозволяєте ви комерційне використання статті? Вам запропонують HTML-код, який можна скопіювати і вставити на веб-сторінку і який міститиме посилання на обрану ліцензію.

Якщо журнал використовує різні ліцензії Creative Commons для різних статей, то в інформації про журнал редактори DOAJ рекомендують вказувати знак найбільш обмежувальної ліцензії. На сайті журналу бажано також вказувати ліцензії Creative Commons в інформації про кожну статтю.

Зрештою, використання саме ліцензій Creative Commons не є обов'язковим, можна вико-

ристовувати й інші аналогічні ліцензії, проте журнал зобов'язаний проінформувати читачів, у який саме спосіб дозволяється використовувати статті.

Більшість наукових журналів відкритого доступу не вимагають від авторів передавати журналам виключні майнові права. Редакціям журналів потрібно вказати власну політику щодо передачі майнових авторських прав.

Крім зазначених вимог для включення до каталогу, є ще низка рекомендацій DOAJ задля підвищення якості відкритих журналів. З метою відзначення журналів, які дотримуються найкращих практик відкритих публікацій, створено спеціальну відзнаку DOAJ Seal, для отримання якої журнал повинен:

1. Підтримувати політику архівування контенту на зовнішній платформі (LOCKSS, CLOCKSS, Portico).

2. Використовувати постійні ідентифікатори для опублікованих статей (DOI, Handles, ARK).

3. Передавати в DOAJ метадані статей.

4. Вставляти в метадані статей машиночитану інформацію про тип ліцензії Creative Commons.

5. Дозволяти використання контенту відповідно до ліцензій CC BY або CC BY-NC.

6. Використовувати зовнішній каталог для реєстрації своєї політики відкритого доступу (Sherpa/Romeo, Dulcinea, OAKlist, Héloïse, Diadorim).

Редакція журналу не може самостійно звертатися з проханням щодо отримання DOAJ Seal. Відзнаку присуджує Редакційна рада DOAJ на основі інформації в анкеті та результатів технічної експертизи. Станом на травень 2016 р. «Праці Одеського політехнічного університету» — єдине українське наукове видання, що отримало відзнаку DOAJ Seal.

Інтеграція науки України у світовий науковий простір є одним з головних завдань нашої національної політики, а питання оптимального поширення рецензованих вітчизняних журналів серед світової академічної спільноти — безумовно, одна з найважливіших його складових. На сьогодні більшості українських видань дуже складно увійти до реферативних баз даних Web of Science Core Collection чи Scopus. І результати досліджень, опубліковані в українських журналах, можуть потерпати через брак уваги з боку наукової спільноти. Зміни, що відбулися останнім часом у процесі сучасної наукової комунікації, дозволяють стверджувати, що сьогодні, за умови дотримання видавничих стандартів, відкриті публікації здатні відігравати роль надійного каналу поширення наукової інформації. Тому як урахування рекомендацій редакторів DOAJ загалом, так і безпосереднє включення до каталогу здатне допомогти відкритому рецензованому журналу стати читаним і впізнаваним у науковому світі.

*I.L. Kuchma*¹, *S.A. Nazarovets*²

¹ EIFL Open Access Programme, orcid.org/0000-0002-2064-3439

² National University of Kyiv-Mohyla Academy (Kyiv), orcid.org/0000-0002-5067-4498

RECOMMENDATIONS ON INCLUDING PEER REVIEWED OPEN ACCESS JOURNALS IN DOAJ

This paper presents the basic requirements for including peer reviewed open access journals in the Directory of Open Access Journals (DOAJ). Recommendations for editors and publishers of Ukrainian open access journals are provided for the successful verification procedure on DOAJ eligibility.